

ΒΑΣ. Δ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΝΔΕΚΑΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΗ

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1998

λαϊκό Λυγισσα

Β. ΠΑΡΑΜΥΘΙ

«Αφόντας ἀνταμώθηκαν τὸ ψέμα κι ἡ ἀλήθεια,
Στῆς γῆς τῆ σφαῖρα ἐπλήθυναν τὰ τόσα παραμύθια»
ΒΗΛΑΡΑΣ

1. Γενικά

Τὸ παραμύθι, «τὸ ἀγαπημένο παιδί τοῦ προφορικοῦ λόγου», γεννήθηκε παράλληλα μὲ τὸ τραγούδι κατὰ τὴ νηπιακὴ ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας. Καὶ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ζεῖ καὶ διαδίδεται μὲ τὴν στοματικὴ παράδοση, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ πολλές φορές ἀπὸ λαὸ σὲ λαὸ. Ὑφίσταται τίς προσθαφαιρέσεις κυρίως στὸ λεξιλόγιο καὶ κάποτε στὸ περιεχόμενο, κρατώντας ὁμως τὴν μυθικὴ του διάσταση καὶ τὸ βασικὸ θεματικὸ πυρῆνα. Ὡς διήγηση ἔχει ἀφηγηματικὴ μορφή, πλοκὴ, λύση καὶ σκηνακτικὴ οἰκονομία. Δὲ συνδέεται μὲ ὀρισμένο τόπο καὶ χρόνο, ἀλλὰ κινεῖται σὲ μιὰ πλασματικὴ ἀτμόσφαιρα, τοῦ παρελθόντος πάντοτε. Αὐτὸ δείχνει καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ παραμυθιοῦ: Μιὰ φορὰ κι ἕναν καιρὸ. . .

Ὁ κόσμος τῶν παραμυθιῶν εἶναι φανταστικός, δὲν ὑπόκειται σὲ λογικὸ ἔλεγχο, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, κινεῖται στὴ σφαῖρα τοῦ ὄνειρου καὶ τοῦ παραλόγου. Τὰ πρόσωπα καὶ οἱ καταστάσεις ἔχουν ἀκραῖες διαστάσεις, ἤτοι πολὺ μεγάλα ἢ πολὺ μικρά, πολὺ ὠραῖα, πολὺ ἄσχημα καὶ οἱ ἥρωες πολὺ καλοὶ ἢ πολὺ κακοὶ, θεόρατοι ἢ μικροσκοπικοὶ (πρβλ. κοντορεβυθούλης, ραφτάκος, ἢ πεντάμορφη, ὁ ἀντρεωμένος κ.ἄ.). Στὰ παραμύθια ἐπίσης ὅλα εἶναι δυνατά, πιθανά, πέρα ἀπὸ λογικοὺς περιορισμοὺς καὶ φυσικοὺς νόμους. Καὶ περνοῦν μέσα ἀπ' αὐτὰ ὅλος ὁ μαγικὸς κόσμος τοῦ παρελθόντος, εὐτράπελες ἱστορίες, μῦθοι, φυτὰ καὶ ζῶα ἀνθρωποποιημένα. Συνήθη θέματα τοῦ λαϊκοῦ παραμυθιοῦ εἶναι: οἱ λάμιες, οἱ γοργόνες, οἱ νεράιδες, οἱ δράκοι, οἱ ἀράπηδες, οἱ πεντάμορφες βασιλοπούλες, τὰ βασιλόπουλα, τὰ ζωτικὰ παλάτια, τὰ μαγικὰ ἀντικείμενα, οἱ μεταμορφώσεις τῶν ἀνθρώπων σὲ ζῶα,

φυτά και τὸ ἀντίθετο, πύργοι μὲ φαντάσματα, βουνὰ ἀπρόσιτα, ὁ κάτω κόσμος, πρόσωπα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μυθολογίας (θεοί, ἥρωες, ἡμίθεοι), περίεργοι τύποι, ὅπως ὁ καμπούρης, ὁ σπανός, ὁ σαρανταμπέλης, κ.λ.π. Πολλὰ ἐπεισόδια, πού ἀφηγοῦνται, περιέχουν στοιχεῖα ἐθνολογικά, ὅπως ἀνθρωποφαγία, ἀνθρωποθυσία, ἢ ἐκφράζουν μυθολογικὲς δοξασίες γιὰ τὴν ψυχὴ, μαγεία, μαγικά καρφιά, μαγικά μῆλα, μαγικὸ παπούτσι, μαγικὸ ραβδί κ.ἄ.

Γιὰ τὸ σκοπὸ καὶ τὴν ὠφέλεια τῶν παραμυθιῶν ἔχουν διατυπωθεῖ πολλὲς ἀπόψεις-ἀντικρουόμενες συνήθως-ἀπὸ ἐθνολόγους, λογογράφους, παιδοψυχολόγους καὶ παιδαγωγούς¹.

Τὸ παραμῦθι μὲ τὰ φανταστικά, ἀπίθανα, ἀδύνατα καὶ ὑπερφυσικά στοιχεῖα ἔχει σκοπὸ νὰ τέρψει καὶ νὰ διεγείρει τὴ φαντασία, γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἄριστη τροφή τῶν μικρῶν παιδιῶν. Δὲν καταλήγει κατ' ἀνάγκη σὲ ἠθικὸ δίδαγμα, ἀλλὰ ἡ ὅλη ἀφήγηση διδάσκει τὸ παιδί ἠθικὰ καὶ αἰσθητικὰ καὶ τονίζει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ καλοῦ πάνω στὸ κακὸ, μὲ βάση τὴν διαλεκτικὴ φιλοσοφία τῶν ἀντιθέσεων.

Τὸ θέμα: «Τὸ παραμῦθι στὴν τεχνολογικὴ μας ἐποχὴ» ἐξετάστηκε κατὰ τὸ 15ο Διεθνὲς Συνέδριο τῆς IBBY (βλ. σελ. 37), ὅπου καὶ διατυπώθηκαν πολλὲς ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις. Γενικά τὸ παραμῦθι, λαϊκὸ ἢ ἔντεχνο ἢ διασκευασμένο, ὠφελεῖ τὰ σύγχρονα παιδιά, γιατί πλουτίζει τὴ φαντασίαν τους, τὰ εἰσάγει στὴν πραγματικότητα, ἀπὸ ἓνα μυθικὸ δρόμο, πού ἀνοίγει τεράστιες προοπτικὲς ὅπως ὁδηγοῦν εὐεργετικὲς σ' ἓνα ἔντονα ρασιοναλιστικὸ κόσμο. Δημιουργεῖ ἓνα ἀντίδοτο, ἓνα ψυχικὸ ἀντῆρισμα στὴν ἐξωτερικὴ πίεση πού ἀσκεῖται ἀπὸ τὴν τεχνολογικὴ ἐποχὴ μας. Εἶναι ἓνας τρόπος φυγῆς ἀλλὰ καὶ ἰσοροπίας. Μέσω τῶν παραμυθιῶν ξεπερνᾷ τὸ παιδί πολλὰ προβλήματα του.

Λέγεται ὅτι κάποια μητέρα ἀνήσυχη ρώτησε τὸν Albert Einstein τί θὰ πρεπε νὰ διαβάσει ὁ γιός της γιὰ νὰ γίνει μεγάλος ἐπιστήμονας. Ὁ Einstein ἀπάντησε: «Παραμῦθια». Ξαναρώτησε ἡ μητέρα: «Πολὺ ὠραῖα κι ἔπειτα;». Ἡ ἀπάντηση ἦταν: «Κι ἄλλα παραμῦθια». «Καὶ μετὰ ἀπ' αὐτά;», ξαναρώτησε ἡ μητέρα. «Ἀκό-

1. Βλ. Μιχ. Μερακλῆ: «Τὸ παραμῦθι καὶ τὸ παιδαγωγικὸ του περιεχόμενον» Συνοπτικὰ Πρακτικά, ἔνθ. ἀνωτ., σελ. 21.

μα κι άλλα παραμύθια», τῆς ἀπάντησε σταθερὰ ὁ μεγάλος ἐκεῖνος σοφός. Ἐξάλλου ἡ Virginia Haviland τόνισε στὸ συνέδριο: «Θὰ ὑπῆρχε πλήρης στασιμότητα σ' ὅλες τὶς ἐπιστῆμες καὶ στὴν Τέχνη δίχως τὴν ἀχαλίνωτη φαντασία δημιουργικῶν ἀνθρώπων πού, ὅπως φαίνεται, ἐπηρεάστηκαν διαβάζοντας παραμύθια στὴν παιδική τους ἡλικία».

Τὸ σύγχρονο παραμύθι διαφοροποιήθηκε, γιατί διαφοροποιήθηκαν καὶ τὰ ἀναγνωστικά ἐνδιαφέροντα τῶν παιδιῶν. Ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν, ἡ κατάκτηση τοῦ διαστήματος, ἡ δημιουργία μεγαλοπόλεων, ἡ ἐπικοινωνία τῶν λαῶν, ἡ τελεόραση, ὁ κινηματογράφος ἀνοιξαν νέους ὀρίζοντες πνευματικῶς στὴ φαντασία τοῦ σημερινοῦ παιδιοῦ.

2. Οἱ κύριες τάσεις τοῦ σύγχρονου παραμυθιοῦ

α) Ἀποφεύγεται ὁ ἔντονα μαγικός καὶ ἀφελῆς κόσμος τῶν λαϊκῶν παραμυθιῶν. Τὸ σημερινὸ παιδί—ἀν ἐξαιρέσουμε τὰ πολὺ μικρὰ—δὲν συγκινεῖται καὶ οὔτε πιστεύει τὶς νεράιδες, τὶς μάγισσες, τοὺς δράκους, τὰ ὑπερφυσικά πλάσματα, τὸ μαγικὸ ραβδί ἢ τὸ μαγικὸ νερό. Ἀρέσκειται σὲ θέματα, πού τοῦ εἶναι περισσότερο οἰκεῖα. Θέματα, πού τὸ συγκινοῦν καὶ τὸ προβληματίζουν. Στὰ παραμύθια, τὶς μικρῆς ἱστορίες, τὶς εἰκονογραφημένες ἱστοριοῦλες, πού ἀπευθύνονται σὲ παιδιὰ τῆς προσχολικῆς ἡλικίας, τὰ ἀνιμιστικά στοιχεῖα εἶναι πιὸ πολλά. Στὸ καθαρὰ σύγχρονο παραμύθι διατηρεῖται τὸ μυθικὸ μοτίβο, ἢ μυθικὴ διάσταση, ἀλλὰ κυρίως εἶναι ἕνας συγκερασμὸς τῆς πραγματικότητος μὲ τὴ φαντασία. Ἔτσι περνᾷ ζωντανὸ τὸ μήνυμα στὸ παιδί βοηθώντας το νὰ κατανοήσῃ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ γύρω κόσμο.

β) Ἀποφεύγονται οἱ ἀγριότητες, οἱ θηριωδίες καὶ κάθε εἶδος ἀπανθρωπιά, πού περιέχουν τὰ παλιὰ παραμύθια, γιατί γεννοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ἀνασφάλειας καὶ καταστάσεις ἀγχώδεις καὶ τραυματικές. Ἡ ψυχογραφία τῶν ἡρώων καθορίζεται ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς κώδικες συμπεριφορᾶς προάγοντας τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἡ ἀντιπαράθεση τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ ἄσχημου δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ καλὸ καὶ κακὸ, ἀλλὰ εἶναι ἀναγκαῖα οἰκονομία γιὰ νὰ θριαμβεύσῃ τὸ ἠθικὸ καὶ δίκαιο.

γ) Τὸ σύγχρονο παραμύθι κινεῖται μέσα σὲ μιὰ ἀταξικὴ κοινω-

νία ἀποφεύγοντας τούς βασιλιάδες, τις βασιλοπούλες, τούς πρίγκη-
πες και τὰ πριγκητόπουλα. Ἡ τάση αὐτὴ ἀπηχεῖ και τούς γενικότε-
ρους πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Ἐξοστρακί-
στηκαν τὰ σύμβολα πού ἐνσάρκωναν σχεδόν μιὰ θεϊκὴ δύναμη και
καλοσύνη. Τώρα δρᾷ και εὐτυχεῖ ὁ ἱκανός, ὁ εὐφυής, ὁ παντογνώ-
στης μὲ τις ἀρετὲς τῆς ψυχῆς και τοῦ πνεύματος.

δ) Ἡ κατάρκτηση τοῦ διαστήματος και τὰ μεγάλα ἐπιστημο-
νικά ἐπιτεύγματα ἄνοιξαν ἕνα μεγάλο κεφάλαιο τῆς παιδικῆς λο-
γοτεχνίας. Τὸ παραμῦθι στρέφεται μὲ πολλὴ ἐπιτυχία στοῦ γοητευτι-
κοῦ αὐτοῦ κόσμου βοηθώντας τὰ παιδιά νὰ προσεγγίσουν τὸ γενικότερο
πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας και νὰ καλλιεργήσουν τὴ φαντασία και
τὰ ἐπιστημονικά ἐνδιαφέροντά τους. Ἔτσι στὰ σύγχρονα παρα-
μῦθια συναντοῦμε ἀστροναῦτες, διαστημόπλοια, πυραύλους, ἀερο-
πλάνα, κομπιούτερς, αυτοκίνητα, μηχανές και ἐξωγήινα τέρατα.

ε) Οἱ σημερινοὶ ἥρωες τοῦ παραμυθιοῦ εἶναι οἱ διαστημάν-
θρωποι κι εἶναι ὅλως διόλου ἄλλιώτικοι («ἠθικοὶ») χαρακτῆρες ἀπὸ
τούς παλαιούς. Ἔτσι ὁ κακὸς δράκος ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ δια-
στημικὸ τέρας, ποικίλου σχήματος ἀλλὰ φοβερὸ στὴν ὕψη, ὁ μάγος
ἀπὸ τὸ διαστημικὸ ἐπιστήμονα, πού μὲ τὴν ἐπιστῆμη του μεταμορ-
φώνει και μαγεύει τὸν κόσμο, ὁ νάνος ἀπὸ τὸ ρομπὸτ και τὸ ἔξυπνο
παλικάρι τοῦ παραμυθιοῦ ἀπὸ τὸν σούπερμαν κ.ἄ.

στ) Τὸ παραμῦθι καλλιεργεῖ τὴν προβληματικὴ πάνω στὰ σύγ-
χρονα ζητήματα, πού ἀντιμετωπίζει ὁ κόσμος, ὅπως καταστροφή
τοῦ περιβάλλοντος, ὁ συνωστισμὸς τῶν ἀνθρώπων στὶς μεγαλουπό-
λεις, κ.ἄ. Ἐγινε ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ πιὸ λειτουργικὸ και δραστι-
κὸ, πιὸ ρεαλιστικὸ.

ζ) Ἡ ἀναφορὰ τοῦ σύγχρονου παραμυθιοῦ στὴ μυθολογία, τὴν
ἱστορία, τούς λαϊκοὺς θρύλους και μύθους και τὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ
εἶναι μάλλον ἀσθενική. Ἡ παρουσία τῆς μυθολογίας μας εἶναι ἔντο-
νη και αἰσθητὴ στὰ μυθιστορήματα και τὶς μυθιστορίες, ὅπως θὰ
ἐξετάσουμε σὲ ἄλλο κεφάλαιο.

η) Χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ σύγχρονου παραμυθιοῦ εἶναι
ἡ διαφορετικὴ ἔκφραση και τὸ ὕφος του. Ὁ διδασκισμὸς ἔχει ὑπο-
χωρήσει και τὴ θέση πῆρε ἡ ἔμμεση ὀδηγητικὴ, ἡ ἐμπράγματη διδα-
χὴ, πού γίνεται ἀνεπαίσθητα, ἐλεύθερα και ἀβίαστα. Καὶ τὸ ὕφος
εἶναι πιὸ ἀληθινὸ και φυσικὸ χωρὶς τὴ γνωστὴ συγκαταβατικὸ-

τητα. Σὲ πολλές περιπτώσεις ὅμως διαπιστώνει κανεὶς μιὰ ἀνυπόφορη πεζολογία, χαλαρὴ δομὴ, ἄχρωμα πράγματα καὶ λεξιλόγιο ἀπρόσφορο στὴν ἀντιληπτικὴ ἱκανότητά τῶν παιδιῶν. Τὸ παραμῦθι πέρα ἀπὸ τὸ ἀνάλογο σκηνικὸ του ὑποτάσσεται σ' ὀρισμένους κανόνες καλλιτεχνικούς. Πρέπει δηλ. νὰ ἀντιστοιχοῦν ἀπὸ ἄποψη μορφῆς (λεξιλογίου καὶ ὕφους) καὶ ἀπὸ ἄποψη περιεχομένου (μηνυμάτων καὶ διανοημάτων) πρὸς τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τοῦ παιδιοῦ, τὰ διαφέροντα καὶ γενικὰ τὸ βιωματικὸ κύκλο τῆς φαντασίας του. Πρέπει νὰ εἶναι σὲ ἔκταση εὐσύνοπτο καὶ περιεκτικὸ, νὰ εἶναι πνευματῶδες, ζωντανό, παραστατικὸ, συναρπαστικὸ μὲ σκηνές καὶ διαλόγους γοργούς, καὶ γεμάτους μὲ ἔντονες συναισθηματικὲς ἀλλαγές. Νὰ ὑποβάλλει εὐγενικὰ συναισθήματα καὶ νὰ κεντρίζει τὴν ἔφεση γιὰ μάθηση καὶ γνώση. Νὰ ἔχει χρωματικὸ λεξιλόγιο, γλώσσα χωρὶς τοπικὰ ἰδιώματα, φράση ἀβίαστη, φυσικὴ. Ὁ χαρακτηρισμὸς προσώπων νὰ εἶναι λιτός, λακωνικὸς, χωρὶς ἀπεραντολογίες. Ἄρκοῦν πολλὲς φορές ἕνα δύο ἐπίθετα χαρακτηριστικὰ γιὰ νὰ δώσουν λάμψη στὴ διήγηση καὶ νὰ δημιουργήσουν ἰσχυρὴ ἔλξη καὶ ἐντύπωση στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν.

θ) Τὸ σύγχρονο παραμῦθι δίνει πάντοτε ἕνα εὐτυχημένο τέλος στὴν ἱστορία, ἕνα «happy end» μὲ λυτρωτικὴ καὶ καθαρτικὴ ἐπίδραση στὴ ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ. Δὲν ἀφήνει μετέωρο τὸ παιδί, ἀλλὰ προσφέροντας μιὰ «ἠθικὴ» λύση γενῶν καὶ τονώνει τὸ αἶσθημα τῆς ἀσφάλειας καὶ τὴν πίστη στὸ δίκαιο, στὴν εἰρήνη, τὴν ἀνθρωπιὰ.

3. Ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα

Βασικοὶ θεματολογικοὶ πυρῆνες τοῦ σύγχρονου παραμυθιοῦ εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ μέσα στὴν οἰκογένεια, στὸ σχολεῖο καὶ τὴν κοινωνία, τὰ ζῶα καὶ τὰ πουλιά, τὸ δάσος, τὸ διάστημα, ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος, ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία, ἡ περιήγηση μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Τὰ βιβλία —ἀντιπροσωπευτικὰ κατὰ κανόνα— ἀναλύονται στὴ συνέχεια μὲ βάση τὰ κύρια θέματα, ποὺ ὑπογραμμίσαμε πρὶν πάνω. Γίνεται αὐτὸ ὄχι μόνον γιὰ πρακτικὸς λόγους, ἀλλὰ καὶ νὰ διαπιστώσουμε ποιά καὶ πῶς θέματα καὶ μηνύματα περνοῦν στὶς ἀνάλογες ἡλικίες ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν προσχολικὴ.